

Małgorzata Surmacz¹

*Muzeum Narodowe w Lublinie / Instytut Historii Uniwersytetu
Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska*

Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – od legionisty do dyplomaty

Wstęp

Kazimierz Marian Wyszyński² to jedna z barwniejszych, dziś nieco zapomnianych, postaci życia politycznego międzywojennej Polski. Ten przewidujący polityk i wybitny dyplomata, a zarazem były żołnierz Legionów Polskich, reprezentował pokolenie, którego doświadczeniem młodościowych lat była walka o niepodległość. Kwestiom suwerenności kraju poświęcił dorosłe życie, pracując w służbach dyplomatycznych II Rzeczypospolitej. Dzięki rozwadze, bezkompromisowości oraz szerszemu spojrzeniu na różne wydarzenia i realizmowi politycznemu cieszył się uznaniem wśród współczesnych. W jakiej mierze jego osobowość ukształtowały realia, w których dorastał? Czy jego poglądy były jedynie odzwierciedleniem postaw środowisk, w jakich się obracał w różnych okresach życia? To tylko przykładowe pytania nasuwające się w przy-

---

¹ m.surmacz@mnwl.pl, m-surmacz3@wp.pl

² Kazimierz Marian Wyszyński (1890–1935) – dyplomata, publicysta, oficer Wojska Polskiego. Wykorzystane w tekście źródłowe materiały biograficzne pochodzą z zasobów: Archiwum Państwowego w Lublinie [dalej APL], Spuścizna K. Wyszyńskiego, zespół nr 1004; Wojskowego Biura Historycznego – Centralnego Archiwum Wojskowego [dalej CAW], akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615. Dokumentacja ze służby dyplomatycznej K. Wyszyńskiego, którą nie posłużono się w artykule, znajduje się także w: Archiwum Akt Nowych [dalej AAN] (Ambasada RP w Berlinie, zespół nr 471) oraz Narodowym Archiwum Cyfrowym (zespół nr 4, sygn. 1090–1091, 1129). Opracowane dotychczas biogramy postaci: Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales UMCS”, Sec. F, vol. LIX, Lublin 2004, s. 53–69 (autor powołuje się na pracę magisterską Artura Znajomskiego „Kazimierz Marian Wyszyński (1890–1935). Sylwetka działacza politycznego” powstałą w Instytucie Historii UMCS w 1992 r.); *Słownik biograficzny miasta Lublina* [dalej SBML], t. 3, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, Lublin 2009, s. 345–348 (oprac. Artur Znajomski); Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego – działacza niepodległościowego, polityka i dyplomaty (1890–1935)*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, nr 16, Lublin 2007 (wydanie specjalne z tekstem podsumowującym prace grupy badawczej Studenckiego Koła Naukowego Prawników UMCS).

Fot. 1. Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – dyplomata, publicysta, działacz niepodległościowy, były żołnierz Legionów Polskich, lata 20. XX w.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

padku biogramu człowieka będącego świadkiem i uczestnikiem wielu ważnych dziejowych wydarzeń pierwszych dekad XX stulecia.

Lata lubelskie

Kazimierz Wyszyński urodził się 23 sierpnia 1890 r. w Lublinie³. Był synem cenionego prawnika Aleksandra Wyszyńskiego⁴ i Zofii Michaliny z Gałeckich, córki lubelskiego złotnika. Dziadek ze strony ojca, Jan Wyszyński piastował urząd tak zwanego patrona w Cywilnym Trybunale Lubelskim. Rodzina mieszkała w Śródmieściu, w kamienicy przy ul. Poczętkowskiej (dzisiejszej Staszica). Po pierwszych latach domowej nauki

---

³ Metryki urodzenia K. Wyszyńskiego z 1909 i 1935 r. – APL, zespół nr 1004, sygn. 1, k. 1, 6.

⁴ Aleksander Marian Wyszyński (1864–1931) – adwokat, prezes Towarzystwa Kredytowego Miejskiego, w latach 1916–1929 członek Rady Miejskiej w Lublinie, w 1930 r. senator RP z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR). Zob.: *SBML*, t. 2, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, Lublin 1996, s. 306–307 (oprac. Józef Marczuk).

Fot. 2. Kazimierz Wyszynski jako gimnazjalista. Portret ze szkolnego tableau.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie. Foto: Wiktoria Sierocińska.

Kazimierz rozpoczął edukację w miejscowym rządowym Gimnazjum Lubelskim. Jako uczeń zaangażował się w działalność tajnego trójzaborowego ugrupowania „Przyszłość” („Pet”) oraz konspiracyjnej Organizacji Młodzieży Narodowej Szkół Średnich. Kilkakrotnie był aresztowany i osadzony w więzieniu na zamku lubelskim⁵. W 1905 r. został wydalony z rosyjskiego gimnazjum za udział w powszechnym strajku młodzieży. Przeniósł się wówczas do nowo powstałej Szkoły Lubelskiej⁶, założonej

---

⁵ Pismo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Guberni Rosyjskiej do A. Wyszynskiego w sprawie aresztowania syna Kazimierza i skazania go na miesiąc aresztu w więzieniu lubelskim. Lublin, 9 X 1905 – APL, zespół nr 1004, sygn. 5, k. 1, 6–8. W latach 20. XIX w. ruiny dawnego zamku w Lublinie zostały przebudowane na więzienie. W czasach zaborów, poza przestępcami, byli tam także osadzani członkowie różnych organizacji niepodległościowych. Zob.: Osoba Andrzej, *Więzienie na Zamku Lubelskim w latach 1824–1915*, [w:] *Z dziejów więzienia w Lublinie*, red. Tadeusz Radzik, Lublin 2007, s. 33–107.

⁶ Szkoła Lubelska powstała z inicjatywy Spółki Cywilnej Szkoły Średniej w Lublinie. Funkcjonowała od 1906 r. W latach 30. XX w. patronem szkoły został Stefan Batory. Zob.: *Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936; Przegaliński Andrzej, *Z historii lubelskiej oświaty. Zarys dziejów Prywatnej Ośmioklasowej Filologicznej Szkoły Męskiej S. Śliwińskiego (tzw. „Szkoły Lubelskiej”) w latach 1906–1914*, „Rocznik Łódzki”, t. 68, Łódź 2018, s. 109–134.

z inicjatywy Spółki Cywilnej Szkoły Średniej w Lublinie. Była to prywatna instytucja oświatowa z polskim językiem wykładowym. Wskutek konfliktu z dyrekcją Kazimierz został stamtąd po pewnym czasie usunięty⁷. Zapisał się więc do innego prywatnego gimnazjum w Lublinie, prowadzonego przez Gracjana Chmielewskiego⁸, byłego powstańca styczniowego. Szkoła ta, mająca za patrona Stanisława Staszica⁹, przyjęła liczne grono niepokornej młodzieży, wielu byłych uczniów rządowego gimnazjum.

Znajomymi Wyszyńskiego ze szkolnej ławy byli: Mieczysław Biernacki¹⁰, późniejszy matematyk, absolwent paryskiej Sorbony i współtwórca Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, żołnierz Armii Hallera, oraz Jan Dąbrowski¹¹, z wykształcenia inżynier, w okresie

---

⁷ Świadectwo Szkoły Lubelskiej potwierdzające, że K. Wyszyński był jej uczniem w pierwszym kwartale 1906 r. Lublin, 16 XI 1906 – APL, zespół nr 1004, sygn. 2, k. 1; pismo do adwokata A. Wyszyńskiego z odmową ponownego przyjęcia syna do Szkoły Lubelskiej. Lublin, 23 II 1907 – APL, zespół nr 1004, sygn. 2, k. 2.

⁸ Gracjan Chmielewski (1840–1930) – pedagog, absolwent Instytutu Politechnicznego w Puławach oraz Szkoły Głównej w Warszawie, pierwszy prezes lubelskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Zob.: *SBML*, t. 2, Lublin 1996, s. 35–36 (oprac. Bronisław Mikulec).

⁹ Szkoła im. Stanisława Staszica powstała w 1905 r. przy wsparciu Spółki Cywilnej Szkoły Średniej w Lublinie. Wskutek konfliktu Zarządu Spółki z dyrektorem Chmielewskim organizatorzy wycofali się z dotowania prywatnego gimnazjum, zakładając Szkołę Lubelską. Szkoła Staszica mimo to przetrwała. W 1919 r. została upaństwowiona. Dziś jej tradycje podtrzymuje I Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie. Zob.: Kucha Ryszard, *Gimnazjum męskie i szkoła im. Staszica w Lublinie w latach 1864–1919*, [w:] *Szkoła czterech wieków. Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie*, red. Ryszard Kucha, Lublin 1992, s. 119–161; „*Staszic*” dawniej, dziś, jutro, red. Maria Borkowska i in., Lublin 2001.

¹⁰ Mieczysław Kwiryn Biernacki (1891–1959) – matematyk, syn lubelskiego lekarza i społecznika Mieczysława Biernackiego. Przed II wojną światową był wykładowcą na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, a następnie w Poznaniu. W 1944 r. współorganizował UMCS w Lublinie. Zob.: Dobrzycki Stanisław, *Mieczysław Biernacki (1891–1959)*, [w:] *Profesor Mieczysław Biernacki. Materiały z sesji naukowej Oddziału Polskiego Towarzystwa Matematycznego zorganizowanej dla uczczenia pamięci Profesora Mieczysława Biernackiego w 25. rocznicę śmierci*, Lublin 1986, s. 11–24; *SBML*, t. 1, red. Tadeusz Radzik, Jan Skarbak, Adam A. Witusik, Lublin 1993, s. 34–35 (oprac. Józef Marczuk).

¹¹ Jan Dąbrowski (1891–1974) – inżynier technik, oficer rezerwy Wojska Polskiego. W międzywojniu, zanim znalazł się w Starachowicach, pracował w Fabryce Lokomotyw w Chrzanowie i Technicznych Zakładach Inżynierskich w Warszawie. II wojnę światową spędził w Wielkiej Brytanii. Do Polski powrócił w 1945 r. Pracował w Zjednoczeniu Przemysłu Motoryzacyjnego. Zob.: CAW, akta personalne J. Dąbrowskiego nr 1529;

Fot. 3. Kazimierz Wyszyński (na przedzie) w gronie kolegów z Prywatnego Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, 1908 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

międzywojennym dyrektorem Zakładów Starachowickich, oficer 7. Pułku Ułanów Lubelskich.

W klasie Kazimierz zyskał sobie przydomek Prokurator. Wielokrotnie przekraczał granicę zaborów, kolportując zakazane ulotki. Szkolny kolega

---

materiały wspomnieniowe J. Dąbrowskiego w zbiorach specjalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie [dalej WBP], sygn. 2101; Sнопек Sławomir, Surmacz Małgorzata, Sztal Grzegorz, *Uczniowie szkół lubelskich w walkach w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Szkoła Staszica. Informator do wystawy w Muzeum Historii Miasta Lublina*, Lublin 2017, s. 6.

Bohdan Sawicki opisał jego postać we fragmencie satyrycznego wierszyka dedykowanego wszystkim absolwentom ich maturalnego rocznika¹²:

*Kazio postać tak z pozoru
Niepokaźna, marna, licha
Jednak kryje w sobie chytryść
Bismarcka lub Metternicha.
[...]
Nie przesadzę ni kropelki
Jeśli powiem: Będzie z Kazia
Geniusz albo też lotr wielki.*

Czasy studenckie

Do egzaminu dojrzałości Wyszyński przystąpił w 1909 roku¹³. Po maturze wyjechał do Paryża, gdzie w roku akademickim 1909/1910 studiował w Wolnej Szkole Nauk Politycznych¹⁴. Za granicą rozpoczął ścisłą współpracę ze Związkiem Młodzieży Polskiej zwanym „Zetem”¹⁵. W 1910 r. wstąpił na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego, rozpoczynając studia historyczne. W Krakowie zaangażował się w działalność konspiracyjną „zetowców” prowadzoną na terenie zaborów austriackiego oraz rosyjskiego. Redagował pismo związkowe „Sprawa”. Ceniono go za umiejętności organizatorskie. Jako sekretarz organizacji stał się z czasem jej faktycznym przywódcą, zyskując miano „papieża zetowców”. W gronie jego współpracowników znaleźli się Mikołaj Paj-

---

¹² Brulion z satyrycznymi opisami postaci „Dla wspomnienia szkolnych czasów przez Bohdana Sawickiego. Do maturzystów Szkoły im. Staszica w Lublinie. Rok 1909”, WBP, sygn. 2189.

¹³ Tableau absolwentów 8-klasowej Szkoły Męskiej im. Stanisława Staszica w Lublinie z 1909 r. Fot. W. Sierocińska, APL, zespół nr 1004, sygn. 38.

¹⁴ Świadcstwo ukończenia École Libre Des Sciences Politiques, APL, zespół nr 1004, sygn. 2, k. 6.

¹⁵ Związek Młodzieży Polskiej „Zet” był tajną organizacją polskiej młodzieży akademickiej, związaną początkowo z Ligą Polską. Przybrał formę ideowego ruchu kształtującego system wartości młodego pokolenia przygotowywanego do walki zbrojnej o niepodległość Polski oraz wychowywanego do przyszłej działalności społeczno-politycznej. Zob.: Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, wyd. 2, Łódź 2018, s. 17–47.

Fot. 4. Kazimierz Wyszynski (siedzi pierwszy w z prawej) wśród studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

dowski¹⁶, młodszy kolega z gimnazjum, po latach dyrektor Lubelskiej Izby Rolniczej, oraz Melchior Wańkowicz¹⁷, w przyszłości znany pisarz. „Kazik był statystą – tak ostatni z nich wspominał Wyszynskiego z cza-

---

¹⁶ Mikołaj Stanisław Pajdowski (1891–1975) – absolwent Szkoły Staszica w Lublinie z 1911 r., legionista, w latach 1919–1923 redaktor tygodnika „Polak Kresowy”, wieloletni pracownik lubelskiego oddziału PTTK, żołnierz AK. Zob.: *SBML*, t. 2, Lublin 1996, s. 181–183 (oprac. Józef Marczuk); Marczuk Józef, *Mikołaj Pajdowski – działacz niepodległościowy, społecznik i krajoznawca (1891–1975)*, „Region Lubelski”, nr 6, Lublin 1998, s. 119–126.

¹⁷ Melchior Wańkowicz (1892–1974) – pisarz, publicysta, w czasach młodości członek Organizacji Młodzieży Szkół Średnich „Przyszłość” („Peł”) oraz Organizacji Młodzieży Narodowej, żołnierz I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego, w okresie II wojny światowej korespondent wojenny przy Armii Andersa. Zob.: Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 545.

sów studiów. – Wiecznie z głową w chmurach zagadnień, poza tym trzymał sztamę ze swymi Lubliniakami”¹⁸.

„Zetowcy” na terenie zaboru rosyjskiego wspierali tworzenie Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), której zadaniem było przygotowanie do walki zbrojnej¹⁹. We wrześniu 1914 r. z inicjatywy Wyszyńskiego powstała w Warszawie Wolna Szkoła Wojskowa²⁰ – organizacja militarna pod auspicjami POW, która z czasem działała także na terenie Lublina, Kijowa i Petersburga. On sam stopniowo stawał się lojalnym, choć krytycznym zwolennikiem Józefa Piłsudskiego. Pierwsza rozmowa stanowczego studenta z Komendantem zakończyła się kłótnią²¹. Młody działacz uznawał bowiem, że ruch niepodległościowy na ziemiach polskich powinien być całkowicie niezależny zarówno od orientacji prorosyjskiej, jak i proaustriackiej. Co prawda w konflikcie państw zaborczych dostrzegał, tak jak wielu innych, szansę na odzyskanie niepodległości Polski. Był jednak zdania, że żadnemu z tych państw nie zależy na sprawie polskiej. Postulował niezależność młodzieżowego ruchu niepodległościowego od wszelkich politycznych organizacji i przekierowanie sił na dążenie do powstania samodzielnego bytu państwowego. Uważał, że polskie społeczeństwo powinno wyzbyć się separatyzmów dzielnicowych, skoncentrować na militarnym przysposobieniu i być przygotowane na wszelkie zmiany układów sojuszy w Europie. Swoje racje wyłożył w opublikowanej anonimowo w czerwcu 1915 r. broszurze *Kujmy broń*. „Polska jest siłą w polityce międzynarodowej – pisał – ale jest siłą nieokreśloną i nieznaną. [...] Wartość Polski jako sprzymierzeńca zjawić się może wtedy, gdy Polska jako siła samodzielna istnieć już będzie. Idzie więc znowu przede wszystkim o to, aby być”²².

---

¹⁸ Wańkowicz Melchior, *I ja byłem żakiem krakowskim*, niedatowany wycinek prasowy z „Dziennika Polskiego” w zbiorach APL, zespół nr 1004, sygn. 87.

¹⁹ Nałęcz Tomasz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław 1984.

²⁰ Wolna Szkoła Wojskowa została założona we wrześniu 1914 r. z myślą kształcenia kadr wojskowych. Zapewniała szkolenia teoretyczne i praktyczne. Funkcjonowała do czerwca 1915 r. Zob.: Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 108–110.

²¹ Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz...*, dz. cyt., s. 57, przyp. 7. Autor powołuje się na publikację Bohdana Halczaka, *Komendant i zetowcy*, „Przegląd Tygodniowy”, 1990, nr 51–52, s. 12.

²² [Wyszyński Kazimierz], *Kujmy broń*, Warszawa–Kijów–Wilno, 1915, egzemplarz w zbiorach APL, zespół nr 1004, sygn. 15, k. 7.

Z początkiem sierpnia 1915 r. Wyszyński znalazł się w rodzinnym mieście. Wziął udział w spotkaniu z Brygadierem Piłsudskim w dawnym hotelu „Janina” przy ul. 3 Maja (obecnie gmach Kuratorium Oświaty)²³. Wygłosił tam przemówienie wzywające do walki zbrojnej. Ton wystąpienia był na tyle ostry, że zostało ono ocenzone w miejscowej prasie. Na łamach „Ziemi Lubelskiej”, relacjonującej przebieg pobytu Piłsudskiego w Lublinie, pozostało puste miejsce pod zapowiedzią przemówienia Wyszyńskiego²⁴.

W Legionach Polskich

Wkrótce sam mówca, realizując głoszony przez siebie postulat „skutecznej walki orężnej”²⁵, zaciągnął się w szeregi Legionów Polskich²⁶. Był żołnierzem 1. Pułku Ułanów dowodzonego przez Władysława Bełinę-Prażmowskiego. Służył w 3. plutonie I. szwadronu. „Wiedziałem, że Wyszyński jest [...] wybitnym sztabowcem – wspominał te czasy ówczesny towarzysz broni Julian Dudziński²⁷ – [...] jakież było [...] zdziwienie, gdy [...] zastałem [go] jako prostego ułana, czyszczącego konia i wyrzucającego nawóz”²⁸.

---

²³ Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz...*, dz. cyt., s. 10. Autor powołuje się na relacje M. Pajdowskiego, naocznego świadka wydarzeń.

²⁴ „Ziemia Lubelska”, 1915, nr 101, 6 VIII, s. 2.

²⁵ *Kujmy broń*, dz. cyt., s. 16.

²⁶ Wg relacji Romana Starzyńskiego, który spotkał się pod Lublinem z K. Wyszyńskim 9 VIII 1915, powodem wstąpienia ostatniego z nich do Legionów Polskich było rozczarowanie obojętną postawą społeczeństwa. Zob.: Opracowanie inwentarza spuścizny K. Wyszyńskiego w zbiorach APL, maszynopis autorstwa Janusza Łosowskiego z 1986 r. [dalej Inwentarz spuścizny K. Wyszyńskiego w APL], s. 6.

²⁷ Chodzi o Juliusza Dudzińskiego (1893–1939), mjr. rezerwy Wojska Polskiego, byłego peowiaka, żołnierza 1. Pułku Ułanów, następnie 1. Pułku Szwoleżerów, który w 1922 r. przeszedł do rezerwy w stopniu rotmistrza. W międzywojniu był prezesem Banku Ludowego w Bydgoszczy i członkiem Zarządu Wielkopolskiej Izby Rolniczej oraz posłem na Sejm. W pierwszych dniach II wojny światowej znalazł się na Lubelszczyźnie. Zorganizował Oddział Wypadowo-Rozpoznawczy obrony Lublina. Poległ w walkach o miasto 17 IX 1939. Prawdopodobnie w dokumentach występuje oboczność imienia [przyp. MS]. Zob.: Białasiewicz Wojciech, Gzella Alojzy L., *Bronili Lublina. Wrzesień 1939*, Lublin 1994, s. 110–120, 222; Gzella Alojzy L., *Bronili miasta i honoru 1939*, Lublin 2000, s. 48–49.

²⁸ „Śp. Kazimierz Wyszyński jako żołnierz. Wspomnienia rotmistrza Juliana Dudzińskiego”, APL, zespół nr 1004, sygn. 79, k. 2–7.

Koszarowe życie Wyszyński opisywał w listach do rodziny. „W ziemie żywot żołnierza – przekazywał w jednym z nich – szczególnie kawalerzysty, przedstawia się dosyć monotennie i spokojnie”²⁹. Informował również o pochodzących z Lublina żołnierzach, służących w tej samej jednostce – szkolnym koledze Janie Dąbrowskim oraz kuzynie Czesławie Kuncewicz³⁰. Wiadomości do domu przekazywał przez często odwiedzających Lublin Gustawa Dreszera³¹ lub Wacława Wieczorkiewicza³². Być może od nich miał wiarygodne relacje o atmosferze panującej w będącym pod okupacją austriacką Lublinie³³. „Z opowiadań ludzi przyjeżdżających z Lublina – pisał do ojca na początku 1916 r. – odnoszę

---

²⁹ List K. Wyszyńskiego do siostry Zofii Wyszyńskiej z 16 I 1916, APL, zespół nr 1004, sygn. 30, k. 8–9.

³⁰ Czesław Kuncewicz (1899–1975) – adwokat, żołnierz Legionów Polskich, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, maturzysta Szkoły Realnej im. Hetmana Jana Zamoyskiego w Lublinie z 1920 r., studiował prawo na Uniwersytecie Lubelskim (późniejszym KUL-u). Jego bratem był Jerzy Kuncewicz (1893–1984) – adwokat, pisarz, publicysta, polityk, były „zetowiec”, mąż pisarki Marii Kuncewiczowej. Ich matka, Cecylia z Wyszyńskich Kuncewiczowa, kierowała Seminarium Nauczycielskim w Zamościu. Zob.: Archiwum Uniwersyteckie KUL, akta personalne Cz. Kuncewicza PE 548; CAW, dokumenty nadania Krzyża Niepodległości Cz. Kuncewiczowi KN 19 III 1937; *Jerzy Kuncewicz: ludowiec, polityk, publicysta*, [w:] *Materiały z konferencji zorganizowanej w Kazimierzu Dolnym w dniach 4–5 grudnia 1992 r.*, oprac. Edward Balawejder, Kazimierz Dolny 1993; Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 536.

³¹ Gustaw Orlicz-Dreszer (1889–1936) – gen. dywizji Wojska Polskiego, inspektor obrony powietrznej państwa. W latach 1914–1916 walczył pod dowództwem W. Beliny-Prązmowskiego, następnie w I. Pułku Piechoty. Internowany w Szczypiornie. W 1918 r. organizował I. Pułk Szwoleżerów. W latach 20. XX w. był inspektorem kawalerii. Zginął w katastrofie lotniczej. Zob.: List K. Wyszyńskiego do ojca z 30 VIII 1916, APL, zespół nr 1004, sygn. 30, k. 14–15; Hubiak Piotr, *Belina i jego ułani*, Kraków 2003, s. 120–125.

³² Wacław Scaevola-Wieczorkiewicz (1890–1969) – generał brygady Wojska polskiego, wychowanek rządowego Gimnazjum Lubelskiego. W czasie wojny polsko-bolszewickiej dowodził jednym z batalionów 23. Pułku Piechoty sformowanego w Lublinie. W 1935 r. stanął na czele Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu. Zmarł na emigracji w Genewie. Zob.: Majka Jerzy, *Generał brygady Wacław Scaevola-Wieczorkiewicz (1890–1969): krótka biografia wojskowa*, wyd. 1, Rzeszów 2018.

³³ W Lublinie, stanowiącym od jesieni 1915 r. centrum administracyjne c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Polsce, działały w tym czasie aktywnie: obóz niepodległościowy skupiony wokół Wydziału Narodowego Lubelskiego, obóz narodowy reprezentowany przez Klub Polski oraz proaustriacka Liga Państwowości Polskiej. Zob.: Lewandowski Jan, *Rola Lublina w dziele odzyskania niepodległości 1914–1918*, [w:] *Lublin. 700 lat dziejów miasta*, red. Grzegorz Figiel, Ryszard Szczygieł, Wiesław Śladkowski, Lublin 2017, s. 215–222.

wrażenie, że dość dużo zmieniło się w poglądach i nastrojach miejscowych inteligentów [...]. Bodajże społeczeństwo polskie – stwierdzał dalej – nie zdoła do końca wojny zakończyć okresu różnych wahań i rezerw, uniemożliwiających jakikolwiek czyn polityczny. Wiele przyczyn tłumaczy taki stan, ale stan taki ani przyjemny, ani bezpieczny nie jest”³⁴.

Od jesieni 1915 r. Wyszyński służył w stopniu ułana. Brał udział w walkach na Wołyniu (m.in. pod Kostiuchnowką)³⁵. Decyzję o wstąpieniu do Legionów uważał za jak najbardziej słuszną. Pisał szczerze do ojca:

*Poza zdrowiem fizycznym, które niecałkowicie dopisuje — mam duże zadowolenie wewnętrzne z pobytu mojego w Legionach i przypuszczam, że ten okres życia mojego wpłynie bardzo dodatnio na moją przyszłość. Może ta »szkoła« przyszła do mnie nieco późno ze względu na 26 lat, ale dobrze, że przyszła. Na pewno dla mnie lepiej jest siedzieć tu, niż w Lublinie, czy Warszawie*³⁶.

Po roku uzyskał miesięczny urlop na zdanie zaległych egzaminów na uniwersytecie i ukończenie studiów. W marcu 1917 r. przystąpił do egzaminów w pułkowej szkole oficerskiej w Ostrołęce³⁷. W czasie kryzysu przysięgowego brawurowym pomysłem Wyszyńskiego był marsz legionistów na Warszawę. Stanowczo sprzeciwił się temu Piłsudski, wybierając bierny opór³⁸. Młody oficer, jak wielu innych, został internowany w obozie w Szczypiornie, gdzie wybrano go na przewodniczącego sądu koleżeńkiego. Po powrocie do Krakowa, na początku 1918 r. został komendantem Straży Obywatelskiej³⁹ pilnującej porządku w mieście po zamieszkach związanych z ogłoszeniem traktatu brzeskiego przyznającego Ziemię Chełmską i część Podlasia proklamowanej Ukraińskiej Republice

---

³⁴ List K. Wyszyńskiego do ojca z 19 II 1916, APL, zespół nr 1004, sygn. 30, k. 10–11.

³⁵ Karta kwalifikacyjna Komisji Weryfikacyjnej, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

³⁶ List K. Wyszyńskiego do ojca z 30 VIII 1916, APL, zespół nr 1004, sygn. 30, k. 14–15.

³⁷ Świadczenie ukończenia 6-tygodniowego kursu kawaleryjskiego 1. Pułku Ułanów. Ostrołęka, 31 III 1917, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

³⁸ Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 121–123.

³⁹ W skład Straży Obywatelskiej wchodził członkowie Rady Miasta Krakowa oraz młodzież akademicka. Jej zadaniem było czuwanie nad bezpieczeństwem publicznym na obszarze miasta. Zob.: *Regulamin Straży Obywatelskiej*, Kraków 1918, APL, zespół nr 1004, sygn. 12, k. 1–3.

Ludowej. Wieści te odnotowała prasa lubelska, nazywając Wyszyńskiego jednym z „najwybitniejszych przywódców młodzieży narodowej”⁴⁰. Jesienią tego roku znalazł się on w Lublinie, na zorganizowanym z jego udziałem założycielskim zjeździe Związku Patriotycznego⁴¹. Była to organizacja zrzeszająca członków „Zetu”, którzy ukończyli studia, skupiająca przyszłą elitę intelektualną kraju. Jako jej przedstawiciel stał się uczestnikiem wydarzeń, które rozegrały się w Lublinie w nocy z 6 na 7 listopada 1918 r. i doprowadziły do sformowania rządu Ignacego Daszyńskiego⁴².

Od adiutanta do dyplomaty

W listopadzie 1918 r. Wyszyński przerwał dopiero co podjęte w Krakowie nowe studia prawnicze⁴³ i zgłosił się na ochotnika do formowanego w Lublinie 3. Pułku Ułanów (późniejszego 7. Pułku Ułanów Lubelskich)⁴⁴. Skierowano go do 3. szwadronu stacjonującego w Kraśniku oddalonym ponad 40 km od Lublina⁴⁵. Wkrótce został przeniesiony do Adiutantury Generalnej Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w Warszawie⁴⁶. Za zgodą Piłsudskiego dostał roczny bezpłatny urlop i udał się do Wielkopolski, która w pierwszej połowie 1919 r. znajdowała się pod tymczasową administracją polską⁴⁷. W Poznaniu założył i redagował ty-

---

⁴⁰ *Lublinianin komendantem krakowskiej straży obywatelskiej*, „Ziemia Lubelska”, 1918, nr 63, 15 II, s. 2.

⁴¹ Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 129–131.

⁴² Tymczasowy Rząd Polskiej Republiki Ludowej skupiający polityków z różnych ugrupowań reprezentujących ziemie wszystkich zaborów stał się podstawą dla powołanego następnie gabinetu Jędrzeja Moraczewskiego. Zob.: Lewandowski Jan, *Rola Lublina w dziele odzyskania niepodległości 1914–1918*, dz. cyt., s. 203–234.

⁴³ Legitymacja K. Wyszyńskiego, słuchacza zwyczajnego Wydziału Prawa i Administracji UJ, Kraków, 3 X 1918, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

⁴⁴ Zarys historii wojennej 7-go Pułku Ułanów Lubelskich, oprac. Władysław Laudyn, Warszawa 1931.

⁴⁵ Karta legitymacyjna K. Wyszyńskiego, podchorążego 3. szwadronu 3. Pułku Ułanów, 16 XI 1918, APL, zespół nr 1004, sygn. 4, k. 6.

⁴⁶ Zaświadczenie Dowództwa 3. Pułku Ułanów o przydzieleniu pchor. K. Wyszyńskiego do dyspozycji płk. K. Sosnkowskiego w Warszawie, Lublin, 20 XI 1918 oraz Główna Karta Ewidencyjna z przebiegiem służby wojskowej, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

⁴⁷ Roszkowski Wojciech (Albert Andrzej), *Historia Polski 1914–1990*, Warszawa 1992, s. 28–29.

godnik „Sprawa Polska”, na którego łamach podejmował różne tematy narodowościowe. Pisał o potrzebie podtrzymania polskich więzi narodowych i kulturowych na ziemiach zaboru pruskiego, gdzie przez szereg lat silnie oddziaływały procesy germanizacyjne. Religię uznawał za czynnik częściej różnicujący niż jednoczący. Uważał także za problematyczną kwestię żydowską, co tłumaczył nie tyle odrębnością wiary i obyczajów, ale kwestiami gospodarczymi. Jego zdaniem skupienie większości drobnego handlu w rękach niezasymilowanych Żydów hamowało rozwój gospodarki krajowej. Poruszał również kwestie odrębności narodowej, a zarazem wspólnego dziedzictwa Polski, Białorusi, Litwy, Łotwy i Ukrainy. W artykule zatytułowanym *U wrót wolności* pisał:

*Przyjmując zasadę prawa narodów do samodzielnego bytu, winniśmy w interesie narodu polskiego dążyć i przyczyniać się w miarę sił do tego, aby narody, z którymi Polska sąsiadować będzie [...] były zorganizowane również w samodzielne organizmy państwowe o ich własną narodową kulturę oparte. Wolni, chcemy z wolnymi utrzymywać dobre sąsiedzkie stosunki*⁴⁸.

Wiosną 1919 r. Wyszyński powrócił do służby wojskowej, otrzymując awans na podporucznika⁴⁹. W maju tego roku jako kurier polityczny wziął udział w konferencji pokojowej w Paryżu. Z początkiem 1920 r. przyjął funkcję zastępcy naczelnika Wydziału Wschodniego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Na front powrócił latem 1920 r. Podobno Piłsudski nazwał go wówczas „dezterem politycznym”⁵⁰. Wyszyński walczył w swym macierzystym pułku jako oficer operacyjny. „Polakowi nie wolno upadać na duchu – zwracał się w krytycznych momentach do żołnierzy – choćby wszystko miało się rozpaść w gruzy, pozostanie możliwość zaczerpnięcia od nowa”⁵¹.

---

⁴⁸ KW [Wyszyński Kazimierz], *U wrót wolności*, „Sprawa Polska”, 1919, nr 1, 1 I, s. 3–5.

⁴⁹ Pismo z podpisem mjr. M. Zadurskiego do Komisji Weryfikacyjnej polecające nominację pchor. K. Wyszyńskiego na ppor., Warszawa, 1 IV 1919, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

⁵⁰ Heydel Adam, *Ś. P. Kazimierz Wyszyński*, „Głos Narodu”, 1935, nr 15, 15 I, s. 4.

⁵¹ „Śp. Kazimierz Wyszyński jako żołnierz. Wspomnienia rotmistrza Juliana Dudzińskiego”, APL, zespół nr 1004, sygn. 79, k. 2–7.

We wrześniu 1920 r. z ramienia Ministerstwa Spraw Zagranicznych został członkiem polskiej delegacji w Rydze, gdzie trwały rokowania pokojowe z Rosją Radziecką oraz Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką połączoną z Imperium na zasadach federacji⁵². Pełnił funkcję sekretarza⁵³, stykając się z wieloma ludźmi, z którymi później współpracował w dyplomacji. Ostateczne brzmienie traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-bolszewicką oraz regulującego kwestię polskiej granicy wschodniej, spotkało się z ostrą krytyką „zetowców” uznających, że nie gwarantowało ono bezpieczeństwa Polski i odrzucało plany koncepcji federalistycznej⁵⁴.

Na czas rokowań Wyszyński otrzymał kilkumiesięczny urlop⁵⁵. Po podpisaniu traktatu w dn. 18 marca 1921 r. powrócił do pracy w MSZ. W tym samym roku przyjął nominację na porucznika⁵⁶. Jesienią uczestniczył też w zjeździe byłych uczniów lubelskiego rosyjskiego gimnazjum zorganizowanym w rodzinnym mieście⁵⁷. W programie przewidziano czas na uczczenie pamięci szkolnych kolegów poległych w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Rok później Wyszyński kandydował w wyborach do Sejmu z ramienia Polskiego Bloku

---

⁵² Kumaniecki Jerzy, *Pokój polsko-radziecki 1921*, Warszawa 1985.

⁵³ „Minister Spraw Zagranicznych – głosiła treść dyplomatycznego paszportu – wzywa wszystkie urzędy krajowe, oraz prosi wszystkie zagraniczne władze wojskowe i cywilne, aby pozwoliły bez przeszkód pojechać Panu Kazimierzowi Wyszyńskiemu i aby zechciały udzielić mu w razie potrzeby pomocy i opieki”. Zob.: dokumenty w zbiorach APL, zespół nr 1004: pismo MSZ do Naczelnego Wodza Wojsk Polskich o przydzielenie ppor. K. Wyszyńskiego z 7. Pułku Ułanów, pełniącego służbę w Dowództwie I Brygady Jazdy, do delegacji pokojowej w Rydze. Warszawa, 9 IX 1920 – sygn. 17, k. 2; paszport dyplomatyczny K. Wyszyńskiego, Warszawa, 11 IX 1920 – sygn. 3, k. 1; imienny bilet wejścia dla K. Wyszyńskiego, sekretarza polskiej delegacji do sali posiedzeń konferencji pokojowej, Ryga, 21 IX 1920 – sygn. 17, k. 4; pamiątkowe zdjęcie polskiej delegacji w Rydze – sygn. 43.

⁵⁴ Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 236.

⁵⁵ Materiały w zbiorach CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615: pismo wewnętrzne Ministerstwa Spraw Wojskowych z Biura Prezydyjnego do Oddziału V Sztabu w sprawie urlopowania K. Wyszyńskiego, Warszawa, 13 IX 1920; pismo polskiej delegacji do Wydziału Personalnego MSZ o przedłużeniu urlopu K. Wyszyńskiemu, Ryga, 19 XI 1920.

⁵⁶ Główna Karta Ewidencyjna z przebiegiem służby wojskowej, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

⁵⁷ Materiały w zbiorach APL, zespół nr 1004: „Program Zjazdu Koleżeńskiego Uczniów B. Gimnazjum Rosyjskiego w Lublinie”, 15–16 X 1921, sygn. 22, k. 4; list do Wyszyńskiego w sprawie Zjazdu Koleżeńskiego, Warszawa, 10 X 1921, sygn. 32, k. 3–5.

Fot. 5. Kazimierz Wyszyński (stoi pierwszy z prawej) jako członek polskiej delegacji na rokowaniach pokojowych w Rydze, 1920 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

Pracy w Lublinie. W skład ugrupowania weszły: Związek Rad Ludowych, Narodowa Partia Robotnicza oraz Związek Inteligencji Chrześcijańskiej⁵⁸. Niestety nie uzyskał mandatu, mimo cieszących się popularnością wystąpień na spotkaniach przedwyborczych w lokalu Lubelskiego Towarzystwa Muzycznego przy ul. Kapucyńskiej 6⁵⁹. Być może powodem były większe w owym czasie wpływy środowisk endeckich w mieście. Zapewne na niepowodzenie Wyszyńskiego mógł wpłynąć także zastrzający się konflikt między nim a Piłsudskim. Ten ostatni zaproponował bowiem reprezentowanemu przez Wyszyńskiego Związkowi Rad Ludowych przystąpienie do wyborów z Państwowym Zjednoczeniem na Kresach. Wyszyński stanowczo odrzucił propozycję argumentując to tym, że oba ugrupowania mają rozbieżne stanowiska w wielu kwestiach. Przede wszystkim jednak nie chciał oprzeć się na ziemiaństwie i klerze

---

⁵⁸ Dokumenty wyborcze Polskiego Bloku Pracy w zbiorach APL, zespół nr 1004, sygn. 14.

⁵⁹ Zaproszenia na prelekcje K. Wyszyńskiego, kandydata do Sejmu z listy nr 6, APL, zespół nr 1004, sygn. 14, k. 8–14.

niezainteresowanych reformą rolną. Zdenerwowany odmową Piłsudski zerwał kontakty ze swym byłym adiutantem⁶⁰.

Na placówce dyplomatycznej w Moskwie

W niedługim czasie Wyszyński rozpoczął służbę dyplomatyczną. W lutym 1923 r. został mianowany radcą poselstwa Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie. Przydały mu się wówczas doświadczenia minionych lat. Umiejętnie negocjował egzekwowanie postanowień traktatu ryskiego, chociażby odnoszących się do repatriacji polskich obywateli pozostających na terenach Związku Radzieckiego. Dzięki jego staraniom 13 grudnia 1923 r. strona polska uznała prawne istnienie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, co ułatwiło dalsze porozumienia. W dn. 18 lipca 1924 r. Kazimierz Wyszyński w imieniu polskiego rządu podpisał konwencję konsularną z ZSRR. Wówczas otworzono konsulaty polskie w Leningradzie, Kijowie, Chabarowsku, Charkowie i Mińsku. Z jego udziałem odbywały się także wstępne rozmowy na temat paktu o nieagresji pomiędzy oboma państwami⁶¹.

Wyszyński przebywał na placówce moskiewskiej w okresie trudnych, a wręcz napiętych relacji polsko-radzieckich. Od początku opowiedział się za stanowiskiem swego poprzednika Romana Knolla⁶², będącego głównym autorem polskiej polityki wschodniej lat 20. XX w. „W stosun-

---

⁶⁰ Nowacki Tadeusz W., *Szkic do dziejów Zetu*, [w:] *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. Tadeusz W. Nowacki i in., Warszawa 1996, s. 140.

⁶¹ Pierwsze, wystosowane przez stronę radziecką, sygnały zawarcia dwustronnego paktu o nieagresji i redukcji zbrojeń pojawiły się w latach 1922–1923 w trakcie zawierania z Polską konwencji handlowej, tranzytowej oraz konsularnej. Projekty tego typu wznowione zostały po 1926 r. Zob.: Materski Wojciech, *Polska a ZSRR 1923–1924. Stosunki wzajemne na tle sytuacji politycznej w Europie*, Wrocław 1981, s. 118; *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, 1918–1939, red. Piotr Łossowski, Warszawa 1995, s. 206–210, 255–263, 297–312, 444–361.

⁶² Roman Knoll (1888–1946) – dyplomata, prawnik, publicysta. W 1919 r. członek sekretariatu politycznego Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji, uczestnik rokowań pokojowych w Rydze, od sierpnia 1921 r. radca, a w latach 1922–1923 *chargé d'affaires* Poselstwa RP w Moskwie, następnie na placówce w Ankarze (1924–1926), po przewrocie majowym podsekretarz stanu MSZ, poseł w Rzymie (1926–1928) i Berlinie (1928–1931), w czasie II wojny światowej szef Sekcji Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu na Kraj. Zob.: Bartoszewicz Henryk, *Romana Knolla oceny przeszłości i wizje przyszłości*, „Dzieje Najnowsze”, 2016, R. XLVIII, z. 4, s. 65–88.

Fot. 6. Nowo mianowany poseł i minister pełnomocny RP Stanisław Kętrzyński (siedzi drugi z prawej) w otoczeniu personelu. Wśród dyplomatów Kazimierz Wyszyński (siedzi trzeci z lewej). Moskwa, styczeń 1925 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

kach oficjalnych z władzami sowieckimi – wspominał jego współpracownik Karol Poznański⁶³ – był zimny i nieustępliwy, a gdy wchodził w grę prestiż państwowy, potrafił być ostry. [...] Bolszewicy bali się go i szanowali. Był doskonałym znawcą Rosji, znał na wylot psychikę sowieckich dygnitarzy”⁶⁴. Nieprzejednany ton Wyszyński reprezentował niejednokrotnie, opowiadając się za likwidowaniem zbrojnych band na granicy

---

⁶³ Karol Poznański (1893–1971) – dyplomata, działacz emigracyjny, konsul generalny II RP w Paryżu (1927–1934) i Londynie (1934–1935); brał udział w rokowaniach w Rydze w 1921 r. Zob.: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej *PSB*], t. 28, Wrocław 1984, s. 297–299 (oprac. Mieczysław Paszkiewicz); spuścizna K. Poznańskiego w Muzeum Dyplomacji i Uchodźstwa Polskiego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

⁶⁴ Poznański Karol, *Wypadki majowe widziane od strony Moskwy*, „Wiadomości” [Londyn], nr 23 z 25 VI 1957, cytata za: Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego...*, dz. cyt., s. 53.

wschodniej, wymianą więźniów politycznych, czy też zabierając krytyczny głos w sprawie kontrowersyjnych wypowiedzi Christiana Rakowskiego, byłego przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych i premiera Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej o przyznaniu Polsce Galicji Wschodniej. Podczas międzynarodowej konferencji w Londynie w 1924 r. Rakowski wzywał do arbitrażu o przynależność państwową ludności na tych terenach, przeprowadzonego przy udziale Wielkiej Brytanii. Radca polskiej placówki nazwał takie działanie naruszeniem międzynarodowych traktatów pokojowych oraz próbą ingerencji w wewnętrzne sprawy jego kraju⁶⁵.

Pomimo pracy dyplomatycznej za granicą Wyszyński angażował się w sprawy wewnętrzne kraju. W 1926 r. poparł zamach majowy. Był także jednym z czołowych przedstawicieli współtworzonego przez dawnych „zetowców” Związku Naprawy Rzeczypospolitej, który wszedł w skład Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Do pilsudczyków swego czasu zbliżył go społeczny radykalizm i aktywna postawa w chwili wybuchu konfliktu zbrojnego w 1914 r.⁶⁶

Skuteczność Wyszyńskiego, jego erudycja i rozeznanie w wielu sprawach oraz rozległe kontakty sprawiły, że cieszył się on dużym uznaniem. Przez pewien czas, po odwołaniu posła nadzwyczajnego Ludwika Darowskiego, to właśnie on pokierował polską placówką dyplomatyczną w Moskwie. Kluczową rolę odgrywał także jako współpracownik kolejnego posła, Stanisława Kętrzyńskiego. Po objęciu z końcem 1926 r. kierownictwa placówki dyplomatycznej przez Stanisława Patka⁶⁷, z którym nie potrafił się porozumieć, poprosił o przeniesienie. Przez ponad pół roku pracował w agendzie Wydziału Wschodniego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej w Wiedniu. W październiku 1927 r. zo-

---

⁶⁵ *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, dz. cyt., s. 272–273; Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego...*, dz. cyt., s. 52; Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 238.

⁶⁶ Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego...*, dz. cyt., s. 106–108, 110–114.

⁶⁷ Ludwik Darowski (1881–1948) – ekonomista, w latach 1921–1924 Minister Pracy i Opieki Społecznej, poseł w Moskwie w 1924 r.; Stanisław Kętrzyński (1876–1950) – historyk, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1924–1926 poseł w Moskwie, następnie do 1931 r. w Hadze; Stanisław Patek (1866–1969) – prawnik, w latach 1919–1920 Minister Spraw Zagranicznych, poseł w Tokio (1921–1926) i Moskwie (1926–1935), ambasador w Waszyngtonie (1933–1935). Zob.: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, dz. cyt., s. 255–277, 350–361, 676, 682, 689.

stał przeniesiony na stanowisko radcy Poselstwa RP do Berlina. Po podniesieniu placówki do rangi ambasady jako *chargé d'affaires* zastępował jej przedstawiciela Józefa Lipskiego⁶⁸.

W służbie dyplomatycznej w Berlinie

Praca na nowej placówce niosła kolejne wyzwania. Był to czas zwiększającej się popularności Adolfa Hitlera. Wyszyński trafnie przewidział, że wkrótce jego pozycja przybierze na sile i objemie on władzę w Niemczech. Niepokoiły go sprawy granicy na zachodzie i północy Polski. Był zdania, że konfliktowi zbrojnemu z III Rzeszą nie da się zapobiec. Dużo uwagi dyplomata poświęcał sprawom Polonii niemieckiej. Nawiązał kontakty ze współzałożycielem Związku Polaków w Niemczech Janem Kaczmarkiem. Interesowały go sprawy mniejszości polskiej na Dolnym Śląsku, Warmii i Mazurach. Forsował zakładanie polskich szkół na tych terenach, co przysporzyło mu sporo sympatii. Nazywano go w Niemczech „Ojcem Polaków”⁶⁹.

W 1933 r. Wyszyński został przeniesiony do rezerwy⁷⁰. W tym samym roku upoważniono go do wymiany poufnych dokumentów związanych z zakończeniem działalności powołanego dwa lata wcześniej w Paryżu Mieszanego Trybunału Rozjemczego do spraw polsko-niemieckich⁷¹.

Rozwój kariery dyplomatycznej Wyszyńskiego przypadł na okres, gdy na czele Ministerstwa Spraw Zagranicznych stał August Zaleski domagający się od swoich podwładnych konkretnych działań i analitycznych sprawozdań oraz dbający o wysoki poziom wykształcenia i praktyczne umiejętności personelu. W służbie zagranicznej przykładał dużą

---

⁶⁸ Józef Lipski (1894–1958) – dyplomata, wieloletni sekretarz poselstw w Londynie, Paryżu i Berlinie, naczelnik Wydziału Zachodniego MSZ, poseł, następnie ambasador w Berlinie w latach 1933–1939. Zob.: Łossowski Piotr, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa 1992, s. 260–262; *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, dz. cyt., s. 564–567, 685.

⁶⁹ Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz...*, dz. cyt., s. 65, przyp. 34.

⁷⁰ Główna Karta Ewidencyjna z przebiegiem służby wojskowej, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615.

⁷¹ Pełnomocnictwo dla K. Wyszyńskiego w zbiorze akt J. Lipskiego, ambasadora RP w Berlinie w AAN, zespół nr 474, seria 11, sygn. 3982 (informacja wg inwentarza archiwalnego).

Fot. 7. Poseł i minister pełnomocny RP Roman Knoll (siedzi trzeci z prawej) wśród pełnomocników poselstwa. Wśród dyplomatów Kazimierz Wyszyński (siedzi drugi z lewej). Berlin 1928–1929.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie. Foto: Ernst Schneider.

wagę do kontaktów z Polsnią. Kierującym placówkami poza krajem wyznaczał rolę „opiekunów rodaków” rozsianych po świecie. Takie zadanie przypadło także Wyszyńskiemu⁷².

Życie rodzinne

Na obu placówkach dyplomatycznych Kazimierzowi towarzyszyła żona, jego krewna Zofia z Wyszyńskich⁷³. Ukończyła ona polskie gim-

---

⁷² Lossowski Piotr, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej...*, dz. cyt., s. 78–106. O kierunkach polityki polonijnej II RP szerzej w artykule Jana Lencznarowicza, *Poza krajem – emigracja oraz polityka emigracyjna i polonijna II Rzeczypospolitej*, [w:] *Dyplomacja w służbie Rzeczypospolitej 1918–1939. Publikacja pokonferencyjna z okazji Dnia Służby Zagranicznej, 16 listopada 2018 roku*, Warszawa 2019, s. 79–89.

⁷³ Zofia Wyszyńska (1900–1984), córka Juliana i Marii z Krodkiewiczów Wyszyńskich. Jej ojciec, stryj Kazimierza, był dyrektorem cukrowni w Kijanach, Strzyżowie,

nazjum w Kazaniu i Seminarium Gospodarcze w Snopkowie pod Lwowem. W latach 20. XX w. studiowała filologię polską na Uniwersytecie Lubelskim (dzisiejszym KUL-u). Po udzielonej przez lubelskiego biskupa Mariana Fulmana dyspensie Zofia i Kazimierz pobrali się 8 stycznia 1925 r. w Lublinie, w tutejszej katedrze. Po wyjeździe za granicę małżonkowie utrzymywali liczne kontakty towarzyskie, czego wymagała służba w dyplomacji. Pomagała im w tym dobra znajomość języków obcych. Mieli jedno dziecko, urodzoną w 1933 r. córkę Zofię Cecylię, po mężu Zabłocką⁷⁴.

Pogrzeb dyplomaty

3 stycznia 1935 r. Wyszyński niespodziewanie zmarł na atak serca w służbowym mieszkaniu w Berlinie-Charlottenburgu⁷⁵. W dn. 7 stycznia odbyła się msza żałobna w berlińskiej katedrze św. Jadwigi. Kilka dni później jego ciało przewieziono w zapieczętowanej trumnie do Warszawy, a stamtąd do rodzinnego miasta⁷⁶. Został pochowany z wojskowymi honorami na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. W pogrzebie wzięli udział przedstawiciele władz rządowych oraz licznych organizacji społecznych⁷⁷. Wygłoszono wiele wzruszających mów pogrzebowych. W imieniu beliniaków głos zabrał generał Boles-

---

a następnie w Klemensowie na Lubelszczyźnie. Redagował „Tekę Zamoyską”. Od 1953 do 1973 r. Zofia pracowała w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie, kierując Działem Opracowania Wydawnictw Ciągłych. Zob.: Zawiadomienia o zapowiedziach przedślubnych oraz ślubie Zofii z Wyszyńskich i Kazimierza Wyszyńskiego – APL, zespół nr 1004, sygn. 1, k. 2–3; Inwentarz spuścizny K. Wyszyńskiego w APL; metryka ślubu Zofii i Kazimierza Wyszyńskich, Lublin, 8 I 1925, CAW, akta personalne K. Wyszyńskiego nr 7615; Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego...*, s. 20–21.

⁷⁴ Ukończyła chemię na UMCS. Była nauczycielką w Liceum dla Dorosłych im. Tadeusza Kościuszki w Lublinie. W 1986 r. przekazała spuściznę ojca do Archiwum Państwowego w Lublinie. Zob.: Inwentarz spuścizny K. Wyszyńskiego w APL.

⁷⁵ Materiały w zbiorach APL, zespół nr 1004: akt zgonu wystawiony 5 I 1935 w Berlinie – sygn. 1, k. 4; metryka śmierci sporządzona 17 I 1935 w Rzymskokatolickiej Parafii Katedralnej św. Jana w Lublinie – sygn. 1, k. 5; klepsydra z informacjami o uroczystościach pogrzebowych w Lublinie – sygn. 79, k. 1.

⁷⁶ Zezwolenie dla firmy Grieneisen w Berlinie na przewiezienie do Polski zwłok K. Wyszyńskiego, 5 I 1935, APL, zespół nr 1004, sygn. 78, k. 2.

⁷⁷ Fotografie z uroczystości pogrzebowych w Lublinie w zbiorach APL, zespół nr 1004, sygn. 81–83.

Fot. 8. Wyprowadzenie trumny ze zwłokami Kazimierza Wyszyńskiego z katedry św. Jadwigi w Berlinie, 7 stycznia 1935 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

ław Wieniawa-Długoszowski⁷⁸. Na trumnie niesionej z lubelskiej katedry przez główną ulicę Krakowskie Przedmieście spoczywało ułańskie czako.

Kilka dni później w lubelskim kinie „Corso” odbyła się uroczysta akademia żałobna z udziałem stacjonującego w mieście 8. Pułku Piechoty Legionów Polskich. Zmarłego wspominali generał Gustaw Orlicz-Dreszer, dawny członek ruchu „zetowskiego”, oraz Czesław Stefański, przedstawiciel Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej⁷⁹. Rok później uczczono pamięć zmarłego, przemianowując w jego rodzinnym Lublinie

---

⁷⁸ Przedruk mowy pogrzebowej z zacytowanym w tytule fragmentem wiersza Jana Lechonia w: *Śmierć chroni od miłości, a miłość od śmierci*, „Polska Zbrojna”, 1935, nr 13, 13 I, s. 3.

⁷⁹ „Program akademii żałobnej zorganizowanej przez Obywatelski Komitet Uczczenia Pamięci Kazimierza Wyszyńskiego”, 20 I 1925, APL, zespół nr 1004, sygn. 79, k. 11–12.

Fot. 9. Uroczystości pogrzebowe w katedrze lubelskiej. Lublin, 9 stycznia 1935 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie. Fot. Ludwik Hartwig.

nazwę ulicy Niecałej na Wyszyńskiego⁸⁰. Powstała także Fundacja Stypendialna im. Kazimierza Wyszyńskiego dla polskiej młodzieży zdobywającej wykształcenie w Niemczech, która działała do 1939 r.⁸¹

Po śmierci Wyszyńskiego w różnych gazetach w kraju i za granicą ukazywały się relacje z uroczystości pogrzebowych oraz wspomnienia poświęcone zmarłemu. W niemieckiej prasie pojawiły się głosy polityków twierdzących, że jego niespodziewane odejście pozostawiło wielką lukę wśród politycznych przyjaciół. Uznawano go bowiem za jednego z najzdolniejszych członków polskiego korpusu dyplomatycznego oraz człowieka górującego nad innymi zarówno charakterem, jak i intelektem. W polonijnym

---

⁸⁰ Ul. Kazimierza Wyszyńskiego w Lublinie istniała od 1936 do 1953 r., nie licząc okresu okupacji hitlerowskiej. W okresie PRL-u jej nazwę zmieniono na Jana Sławińskiego, działacza ludowego. W 1991 r. przywrócono pierwotną nazwę – ul. Niecała. Zob.: Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz...*, dz. cyt., s. 68, przyp. 49 i 50.

⁸¹ *Uczczenie pamięci ś. p. Kazimierza Wyszyńskiego*, „Gazeta Polska”, 1935, nr 11, 11 I, s. 4; Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz...*, dz. cyt., s. 68.

Fot. 10. Wyprowadzenie zwłok Kazimierza Wyszyńskiego pod eskortą żołnierzy. Na trumnie ułańskie czako. Lublin, 9 stycznia 1935 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

czasopiśmie „Młody Polak w Niemczech” zamieszczono z kolei tekst, nazywający go „jednym z najczynniejszych przywódców młodego pokolenia polskiego, tego pokolenia, co zdobyło niepodległość Polski”⁸².

W wileńskim „Słowie” Stanisław Cat-Mackiewicz⁸³ zaledwie kilka dni po śmierci Wyszyńskiego pisał, że to „nazwisko historyczne” należące do człowieka choć nie będącego na eksponowanych stanowiskach, w rzeczywistości mającego naturę przywódcy. Autor tekstu, jak sam to określił, chcąc wyjść z nekrologowego szablonu, pisał z pozorną złośliwością o zmarłym dyplomacie, że „był to dziwak, oryginał, jakiego [...] Polska rzadko widuje”, który „nigdy nie pojechał maszyną poselstwa do domu, na śniadanie, za miasto na spacer, bo uważał, że użyć benzyny opła-

---

⁸² Ś. p. Kazimierz Wyszyński, „Młody Polak w Niemczech”, 1935, nr 1, 20 I, s. 4.

⁸³ Stanisław Cat-Mackiewicz (1896–1966) – publicysta, w okresie młodości „zeto-wiec” i peowiak, w latach 1922–1939 wydawca wileńskiego „Słowa”, poseł na Sejm z ramienia BBWR (w 1928 i 1930 r.), Minister Spraw Zagranicznych Rządu RP na Uchodźstwie, w 1956 r. powrócił do Polski. Zob.: *PSB*, t. XIX, Warszawa 1974, s. 91–94 (oprac. Jerzy Jaruzelski); Waingertner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń...*, dz. cyt., s. 538.

Fot. 11 Przemarsz konduktu pogrzebowego przez ul. Krakowskie Przedmieście w Lublinie. Lublin, 9 stycznia 1935 r.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie. Zakład Fotograficzny „Rembrandt”.

canej państwowymi pieniędzmi może [...] tylko wtedy, kiedy to jest konieczne ze względu na służbowo przez niego spełnione obowiązki”⁸⁴. Ponadto określił Wyszyńskiego jako „nacjonalistę starej szkoły”, dla którego sprawy narodu stanowiły istotną kwestię. Uważał też, że miał on „inteligencję przenikliwą, ostrą, jak dobrze zatemperowany ołówek, a jednocześnie odważną, fantazyjną i lotną”⁸⁵.

Świat wartości

Wyszyński, jak wielu przedstawicieli jego generacji, miał niejako wrodzone poczucie patriotyzmu. Życiowych wyborów od młodzięńczych lat po dorosłe życie dokonywał poprzez pryzmat dobra ojczyzny. Służba frontowa oraz praca dyplomatyczna nie były jedynie drogą do kariery. Stanowiły wyraz patriotycznych idei przełożonych na pragmatyczne

---

⁸⁴ Cat [Cat-Mackiewicz Stanisław], *I tak nie zrozumiecie kogoście stracili*, „Słowo”, 1935, nr 4, 5 I, s. 1.

⁸⁵ Tamże.

Fot. 12. Mowy pogrzebowe nad trumną Kazimierza Wyszyńskiego na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. W tle generał Bolesław Wieniawa-Długoszowski.

Źródło: zbiory Archiwum Państwowego w Lublinie.

działanie. Będąc człowiekiem wykształconym, żywił szacunek dla wiedzy. Znajomość dziejów Europy oraz bieżących wydarzeń zapewniała mu, jako politykowi, rozeznanie w międzynarodowych układach oraz perspektywach dla Polski.

Cenił sobie również pracowitość, która – być może w rozumieniu człowieka wychowanego w czasach zaborów – dawała możliwość niezależności na różnych polach działania, zaś z punktu widzenia osoby doświadczającej odrodzenia polskiej państwowości – dawała szansę na jej utrzymanie i rozwój. Zapewne w pracy Wyszyński dostrzegał zarówno wartość jednostek, jak i społeczeństw.

W każdej dziedzinie cechowała go bezkompromisowość. Nie chodziło jedynie o upór, nieustępliwość czy też stanowczość będące cechami charakteru. Była to raczej życiowa postawa nonkonformisty.

Zakończenie. Polityczne dziedzictwo

Wyszyński w młodzięcym wieku i jako dojrzały człowiek był świadkiem wielu ważnych historycznych przemian. Przez współczesnych

uważany był za jednego z najwybitniejszych działaczy młodzieżowego ruchu niepodległościowego stworzonego przez pokolenie urodzone w czasach zaborów. Jego poglądy w dużej mierze ukształtowała przynależność do konspiracyjnej organizacji „Zet”. Zagadnienie niepodległości Polski było zawsze sprawą naczelną – w czasach wojny i pokoju. „Naszą jest rzeczą uczynić, aby wojna – pisał w dobie międzynarodowego konfliktu burzącego dotychczasowy ład na świecie – była wojną i o naszą sprawę”⁸⁶. W kwestiach narodowych opowiadał się za ideą nacjonalizmu, uznając naród za podstawową formę życia zbiorowego. Z tego punktu widzenia państwo było przez niego postrzegane jako przejaw żywotności narodu. Opowiadał się, reprezentując poglądy „zetowców”, za państwem unitarnym zapewniającym jedność terytorialną i administracyjną. Organizacja wewnętrzna państwowości według zasad demokratycznych (z powszechnym prawem wyborczym) miała w jego odczuciu zapewnić ład i porządek. Ważną rzeczą był, według Wyszyńskiego, rozdział państwa od Kościoła.

W polityce zewnętrznej Polski dyplomata wiele uwagi poświęcał stosunkom z jej potężnymi sąsiadami – Niemcami i Rosją. W kontekście sąsiedztwa z nowo powstającymi republikami opowiadał się za ideą federalistyczną. Dostrzegał złożoność tzw. problemu bałtyckiego obejmującego zarówno skomplikowane stosunki polsko-litewskie, jak i relacje z Wolnym Miastem Gdańskiem na tle międzynarodowej polityki z udziałem Niemiec i ZSRR⁸⁷. Uchodził za znawcę spraw narodowych. Zajmowały go zagadnienia Polonii zagranicznej. Trafnie analizował różne wydarzenia i prognozował rozwój sytuacji na świecie. Jego publicystyczne teksty zawierały szerszy obraz rzeczywistości. Odznaczał się przenikliwością, potrafiąc, zdaniem ludzi z jego otoczenia, wśród masy faktów wyłowić rzeczy istotne.

---

⁸⁶ K. W. [Wyszyński Kazimierz], *Którędy droga*, „Ziemia Lubelska”, 1915, nr 219, 8 VIII, s. 1–2.

⁸⁷ W latach 20. XX w. w polskiej polityce zagranicznej rozwijały się różnorodne koncepcje Związku Bałtyckiego, w którego skład wchodzić miały: Polska, Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia. Współpraca między tymi państwami miała zapewnić przeciwwagę rosnącemu wpływowi Niemiec i ZSRR. Pojawiła się nawet idea, by przy Ministerstwie Spraw Zagranicznych RP utworzyć Wydział Bałtycko-Skandynawki. Zob.: Lubelski Jakub, *Związek Bałtycki i Trzecia Europa. Koncepcje reorganizacji Europy Środkowej w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński”, 2020, nr 1 (9), s. 180–217.

Był mało mówny i bardzo opanowany, ale też stanowczy w swoich sądach i nieustrasliwy w decyzjach. „Słuchał uważnie – wspominano jego osobę – sądził powoli, decydował ostrożnie i raz powziętej decyzji trzymał się z żelaznym uporem”⁸⁸. Współpracownicy cenili w nim „mózg chłodny i serce gorące”⁸⁹. Cieszył się autorytetem. Ekonomista Adam Heydel⁹⁰, który poznał Wyszyńskiego w 1918 r. w Kijowie, gdy pojawił się na spotkaniu tamtejszej Organizacji Młodzieży Narodowej, wspominał, że wówczas poważny przybysz z Krakowa potrafił zjednać sobie ludzi. Miał niezwykłą umiejętność klarowności wywodu. Mówił w sposób rzeczowy, zwięźle przedstawiając argumenty. Nie lubił towarzyskiego życia. Z pozoru powściągliwy w stosunku do ludzi, był wobec nich z reguły życzliwy. Jeśli jednak kogoś nie cenił, milczał lekceważąco w jego obecności⁹¹.

Wyszyński miał cechy zarazem myśliciela-ideologa, jak też przenikliwego, dalekowzrocznego polityka kierującego się realizmem. Cechowała go, jak twierdziło wiele osób z jego kręgu, „inteligencja polityczna”. Swoją pracą przyczynił się do stabilizacji polskiej polityki zagranicznej. Dyplomację traktował jako „przygotowanie do rzeczywistej, samodzielnej, twórczej pracy politycznej w kraju”⁹². Mimo to poniósł porażkę przy próbie formowania parlamentarnego ugrupowania w Polsce. Czy zatem poglądy Wyszyńskiego były nie na miarę realiów ówczesnej Rzeczypospolitej? Czy też służba dyplomatyczna wykluczała większe zaangażowanie w politykę wewnętrzną? Na ile uchwytym czynnikiem był fakt znalezienia się w grupie przeciwników obozu rządzącego stopniowo odsuwanych od kluczowych spraw? Czy Wyszyński był wyrazicielem rozgoryczenia środowiska „zetowców” stanem polityki krajowej u progu wybuchu kolejnego międzynarodowego konfliktu zbrojnego? Być może odpowiedzi na postawione pytania przerwała przedwczesna śmierć jednego z czołowych przedstawicieli międzywojennej polskiej administracji państwowej.

---

⁸⁸ Zalewski Stanisław, *Ś. p. Kazimierz Wyszyński*, „Kurier Warszawski”, 1935, nr 5, 5 I, s. 7.

⁸⁹ Tamże.*

⁹⁰ Adam Heydel (1893–1941) – wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, w latach 1921–1922 pracował w MSZ, w latach 30. XX w. był prezesem Klubu Narodowego w Krakowie. Zginął w Auschwitz. Zob.: Lityńska Aleksandra, *Adam Heydel – życie i twórczość*, [w:] *Studia z myśli społeczno-ekonomicznej*, Kraków 1978, s. 117–130.

⁹¹ Inwentarz spuścizny K. Wyszyńskiego w APL.

⁹² Heydel Adam, *Ś. P. Kazimierz Wyszyński*, „Głos Narodu”, 1935, nr 15, 15 I, s. 4.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- APL – Archiwum Państwowe w Lublinie, Spuścizna Kazimierza Wyszyńskiego, zespół nr 1004.
- APL – opracowanie inwentarza spuścizny Kazimierza Wyszyńskiego, maszynopis autorstwa Janusza Łosowskiego, 1986.
- Archiwum Uniwersyteckie KUL, akta personalne Czesława Kuncewicza PE 548.
- CAW – Wojskowe Biuro Historyczne – Centralne Archiwum Wojskowe, akta personalne Jana Dąbrowskiego nr 1529.
- CAW, akta personalne Kazimierza Wyszyńskiego nr 7615.
- CAW, dokumenty nadania Krzyża Niepodległości Czesławowi Kuncewiczowi KN 19 III 1937.
- WBP – Zbiory specjalne Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, brulion z satyrycznymi opisami postaci „Dla wspomnienia szkolnych czasów przez Bohdana Sawickiego. Do maturzystów Szkoły im. Staszica w Lublinie. Rok 1909”, sygn. 2189.
- WBP, materiały wspomnieniowe Jana Dąbrowskiego, sygn. 2101.

Źródła drukowane

- KW [Wyszyński Kazimierz], *Kujmy broń*, Warszawa–Kijów–Wilno 1915.

Opracowania

- Bartoszewicz Henryk, *Romana Knolla oceny przeszłości i wizje przyszłości*, „Dzieje Najnowsze”, 2016, R. XLVIII, z. 4, s. 65–88.
- Białasiewicz Wojciech, Gzella Alojzy L., *Bronili Lublina. Wrzesień 1939*, Lublin 1994.
- Dąbrowski Karol, Kwiatkowski Michał, *Życie i działalność Kazimierza Mariana Wyszyńskiego – działacza niepodległościowego, polityka i dyplomaty (1890–1935)*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, nr 16, Lublin, 2007 (wydanie specjalne).
- Dobrzycki Stanisław, *Mieczysław Biernacki (1891–1959)*, [w:] *Profesor Mieczysław Biernacki. Materiały z sesji naukowej Oddziału Polskiego Towarzystwa Matematycznego zorganizowanej dla uczczenia pamięci Profesora Mieczysława Biernackiego w 25. rocznicę śmierci*, Lublin 1986, s. 11–24.
- Gzella Alojzy L., *Bronili miasta i honoru 1939*, Lublin 2000.
- Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, 1918–1939, red. Piotr Lossowski, Warszawa 1995.
- Hubiak Piotr, *Belina i jego ulani*, Kraków 2003.
- Jaruzelski Jerzy, *Cat-Mackiewicz Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX, Warszawa 1974, s. 91–94.
- Jerzy Kuncewicz: *ludowiec, polityk, publicysta*, [w:] *Materiały z konferencji zorganizowanej w Kazimierzu Dolnym w dniach 4–5 grudnia 1992 r.*, oprac. Edward Baławajder, Kazimierz Dolny 1993.
- Kucha Ryszard, *Gimnazjum męskie i szkoła im. Staszica w Lublinie w latach 1864–1919*, [w:] *Szkoła czterech wieków. Liceum Ogólnokształcące im. Stanisława Staszica w Lublinie*, red. Ryszard Kucha, Lublin 1992, s. 119–161.
- Kumaniecki Jerzy, *Pokój polsko-radziecki 1921*, Warszawa 1985.

- Lencznarowicz Jan, *Poza krajem – emigracja oraz polityka emigracyjna i polonijna II Rzeczypospolitej*, [w:] *Dyplomacja w służbie Rzeczypospolitej 1918–1939. Publikacja pokonferencyjna z okazji Dnia Służby Zagranicznej, 16 listopada 2018 roku*, Warszawa 2019, s. 79–89.
- Lewandowski Jan, *Rola Lublina w dziele odzyskania niepodległości 1914–1918*, [w:] *Lublin. 700 lat dziejów miasta*, red. Grzegorz Figiel, Ryszard Szczygieł, Wiesław Śladkowski, Lublin 2017, s. 203–234.
- Lityńska Aleksandra, *Adam Heydel – życie i twórczość*, [w:] *Studia z myśli społeczno-ekonomicznej*, Kraków 1978, s. 117–130.
- Lubelski Jakub, *Związek Bałtycki i Trzecia Europa. Koncepcje reorganizacji Europy Środkowej w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński” 2020, nr 1 (9), s. 180–217.
- Łossowski Piotr, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa 1992.
- Majka Jerzy, *General brygady Waclaw Scaevola-Wieczorkiewicz (1890–1969): krótka biografia wojskowa*, wyd. 1, Rzeszów 2018.
- Marczuk Józef, *Biernacki Mieczysław Kwiryn*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. Tadeusz Radzik, Jan Skarbek, Adam A. Witusik, Lublin 1993, s. 34–35.
- Marczuk Józef, *Kazimierz Marian Wyszyński jako działacz młodzieżowy, polityk i dyplomata (1890–1935)*, „Annales UMCS”, Sec. F, vol. LIX, Lublin 2004, s. 53–69.
- Marczuk Józef, *Mikołaj Pajdowski – działacz niepodległościowy, społecznik i krajoznawca (1891–1975)*, „Region Lubelski”, 1998, nr 6, s. 119–126.
- Marczuk Józef, *Pajdowski Mikołaj Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, Lublin 1996, s. 181–183.
- Marczuk Józef, *Wyszyński Aleksander Marian*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, Lublin 1996, s. 306–307.
- Materski Wojciech, *Polska a ZSRR 1923–1924. Stosunki wzajemne na tle sytuacji politycznej w Europie*, Wrocław 1981.
- Mikulec Bronisław, *Chmielewski Gracjan*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziółek, Lublin 1996, s. 35–36.
- Naęcz Tomasz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław 1984.
- Nowacki Tadeusz W., *Szkic do dziejów Zetu*, [w:] *Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. Tadeusz W. Nowacki i in., Warszawa 1996.
- Osoba Andrzej, *Więzienie na Zamku Lubelskim w latach 1824–1915*, [w:] *Z dziejów więzienia w Lublinie*, red. Tadeusz Radzik, Lublin 2007, s. 33–107.
- Paszkiewicz Mieczysław, *Poznański Karol*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984, s. 297–299.
- Przegaliński Andrzej, *Z historii lubelskiej oświaty. Zarys dziejów Prywatnej Ośmioklasowej Filologicznej Szkoły Męskiej S. Śliwińskiego (tzw. „Szkoły Lubelskiej”) w latach 1906–1914*, „Rocznik Łódzki”, 2018, t. 68, s. 109–134.
- Prywatne Męskie Gimnazjum im. Stefana Batorego („Szkoła Lubelska”) w XXX-lecie*, Lublin 1936.
- Roszkowski Wojciech (Albert Andrzej), *Historia Polski 1914–1990*, Warszawa 1992.
- „Staszic” dawniej, dziś, jutro, red. Maria Borkowska i in., Lublin 2001.

- Snopek Sławomir, Surmacz Małgorzata, Sztal Grzegorz, *Uczniowie szkół lubelskich w walkach w okresie I wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej. Szkoła Staszica. Informator do wystawy w Muzeum Historii Miasta Lublina*, Lublin 2017.
- Waingartner Przemysław, *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, wyd. 2, Łódź 2018.
- Zarys historii wojennej 7-go Pułku Ułanów Lubelskich*, oprac. Władysław Laudyn, Warszawa 1931.
- Zet w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, red. Tadeusz W. Nowacki i in., Warszawa 1996.
- Znajomski Artur, *Wyszyński Kazimierz Marian*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 3, red. Tadeusz Radzik, Adam A. Witusik, Jan Ziótek, Lublin 2009, s. 345–348.

Prasa

- Cat [Cat-Mackiewicz Stanisław], *I tak nie zrozumiecie kogoście stracili*, „Słowo”, 1935, nr 4, 5 I.
- Heydel Adam, *Ś. P. Kazimierz Wyszyński*, „Głos Narodu”, 1935, nr 15, 15 I.
- K. W. [Wyszyński Kazimierz], *Którędy droga*, „Ziemia Lubelska”, 1915, nr 219, 8 VIII.
- Lublinianin komendantem krakowskiej straży obywatelskiej*, „Ziemia Lubelska”, 1918, nr 63, 15 II.
- Ś. p. Kazimierz Wyszyński*, „Młody Polak w Niemczech”, 1935, nr 1, 20 I.
- Wieniawa-Długoszowski Bolesław, *Mowa wygłoszona nad mogiłą Kazimierza Wyszyńskiego dn. 9. b. m. w Lublinie*, „Polska Zbrojna”, 1935, nr 13, z 13 I.
- Zalewski Stanisław, *Ś. p. Kazimierz Wyszyński*, „Kurier Warszawski”, 1935, nr 5, 5 I.

Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – from a Soldier of the Legions to a Diplomat

Summary

Kazimierz Marian Wyszyński is one of the more vivid, nowadays somewhat forgotten, figures of political life in interwar Poland. This promising politician and outstanding diplomat, as well as a former soldier of the Polish Legions, represented a generation whose experience of youth was the fight for independence.

He started his education in his hometown of Lublin, in the governmental Russian gymnasium. He passed his high school diploma at the local private school named after Stanisław Staszic with classes held in Polish. His nickname was “Prosecutor”. Engaged in underground youth activities, he became a loyal, though critical supporter of Józef Piłsudski. He believed that military organisations should be independent of political influences. In 1915 he joined the Polish Legions. He was a soldier of the 1st Uhlan Regiment commanded by Władysław Belina-Prażmowski. He fought in Volhynia. Afterwards, while serving in the 7th Lublin Uhlan Regiment, he was referred to the adjutant office in Warsaw. As a political courier, he took part in the Paris Peace Conference in 1919. In September 1920, on behalf of the Ministry of Foreign Affairs, he participated in the peace negotiations between Poland and Soviet Russia in Riga. Soon, he began a diplomatic

service. Initially, he worked in Moscow, where as a skilful negotiator in 1924 he led to the signing of a consular convention between Poland and the USSR. Afterwards, he was transferred to Berlin.

As an acute intellectual and a keen observer of events, he considered the outbreak of another armed world conflict is inevitable. At the beginning of January 1935, he unexpectedly died of a heart attack. His body was brought from Germany to Poland. He was buried with military honours at the cemetery on Lipowa Street in Lublin. Contemporaries recognised him as one of the most prominent representatives of the Polish state administration.

Keywords: Association of the Polish Youth “Zet”, Polish Legions, World War I, Polish–Soviet War, peace treaties, Polish diplomacy

Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – nuo legionieraus iki diplomato

Santrauka

Kazimierz Marian Wyszyński (Kazimiežas Marianas Vyšinskis) – tai viena spalvingesnių, tačiau šiandien kiek užmirštų tarpukario Lenkijos asmenybių. Šis toli išvelgiantis politikas ir iškilus diplomatas, o taip pat buvęs Lenkijos legionų karys, atstovavo kartai, kurios jaunystės metų patirtis buvo kova už nepriklausomybę.

K. Wyszyński mokslus pradėjo gimtajame Liubline, valdiškoje rusiškoje gimnazijoje. Brandos egzaminus išlaikė vietinėje privačioje Stanisława Staszico mokykloje su dėstomąja lenkų kalba. Klasės draugų buvo vadinamas Prokuroru. Įsitraukęs į slaptą jaunimo veiklą tapo lojaliu, nors ir kritišku, Józefo Piłduskiego pasekėju. Pripažindavo, kad karinio pobūdžio organizacijos privalo būti nepriklausomos nuo politinių srovių. 1915 m. įstojo į Lenkijos legionus, buvo Władysława Belinos-Prażmowskio vadovaujamo Pirmojo ulonų pulko kareiviu. Kariavo Volynėje. Vėliau iš tarnybos 7-jame Liublino ulonų pulke buvo nukreiptas į adjunktūrą Varšuvoje. Dalyvavo 1919 m. taikos konferencijoje Paryžiuje politinio kurjerio vaidmeniu. 1920 m. rugsėjį dalyvavo Lenkijos ir Sovietų Rusijos taikos derybose Rygoje, atstovaudamas Lenkijos užsienio reikalų ministerijai. Neužilgo pradėjo dirbti diplomatinėje tarnyboje. Iš pradžių dirbo Maskvoje, kur 1924 m., pasitelkdamas savo išskirtines diplomatinį derybų gebėjimus, pasiekė konsulinės konvencijos tarp Lenkijos ir TSRS pasirašymą. Vėliau buvo perkeltas į Berlyną.

K. Wyszyński, skvarbus intelektualas ir dėmesingas stebėtojas, neišvengiamu laikė naujo pasaulinio karinio konflikto prasiveržimą. Mirė netikėtai 1935 m. sausio pradžioje pakirstas širdies infarkto. Jo kūnas buvo pergabentas iš Berlyno į Lenkiją. K. Wyszyński palaidotas Liublino kapinėse Lipowa gatvėje su karine pagarba. Tarpukario laikotarpiu buvo laikomas vienu iškiliausių Lenkijos valstybinės administracijos atstovų.

Raktažodžiai: Lenkijos jaunimo sąjunga „Zet“, Lenkijos legionai, Pirmasis pasaulinis karas, lenkų-bolševikų karas, taikos sutartys, Lenkijos diplomatija

Kazimierz Wyszyński (1890–1935) – od legionisty do dyplomaty

Streszczenie

Kazimierz Marian Wyszyński to jedna z barwniejszych, dziś nieco zapomnianych, postaci życia politycznego międzywojennej Polski. Ten przewidujący polityk i wybitny dyplomata, a zarazem były żołnierz Legionów Polskich, reprezentował pokolenie, którego doświadczeniem młodościowych lat była walka o niepodległość.

Edukację rozpoczął w rodzinnym Lublinie, w rządowym gimnazjum rosyjskim. Maturę zdał w miejscowej prywatnej Szkole im. Stanisława Staszica z wykładowym językiem polskim. W klasie zyskał sobie przezwisko Prokurator. Zaangażowany w młodzieżową działalność konspiracyjną stał się lojalnym, choć krytycznym zwolennikiem Józefa Piłsudskiego. Uznawał, że organizacje militarne powinny być niezależne od politycznych prądów. W 1915 r. wstąpił do Legionów Polskich. Był żołnierzem 1. Pułku Ułanów dowodzonego przez Władysława Belinę-Prażmowskiego. Walczył na Wołyniu. W późniejszym okresie ze służby w szeregach 7. Pułku Ułanów Lubelskich został skierowany do adiutantury w Warszawie. Jako kurier polityczny wziął udział w konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. We wrześniu 1920 r., z ramienia Ministerstwa Spraw Zagranicznych, uczestniczył w Rydze w pokojowych rokowaniach Polski z Rosją Radziecką. W niedługim czasie rozpoczął służbę dyplomatyczną. Początkowo pracował w Moskwie, gdzie jako zręczny negocjator doprowadził w 1924 r. do podpisania konwencji konsularnej między Polską a ZSRR. Następnie został przeniesiony do Berlina.

Jako przenikliwy intelektualista i baczny obserwator wydarzeń uznawał wybuch kolejnego zbrojnego konfliktu światowego za nieuchronny. Z początkiem stycznia 1935 r. zmarł niespodziewanie na atak serca. Jego ciało sprowadzono z Niemiec do kraju. Został pochowany z wojskowymi honorami na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie. Współcześni uznali go za jednego z wybitniejszych przedstawicieli polskiej administracji państwowej.

Słowa kluczowe: Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, Legiony Polskie, I wojna światowa, wojna polsko-bolszewicka, traktaty pokojowe, polska dyplomacja